

ТКАЧЕНКО В.
УКРАЇНА: QUO VADIS – КУДИ ЙДЕМО? – К.: ЛОГОС УКРАЇНА, 2017. – 424 с.

ТКАЧЕНКО В.
РОССИЯ: БЕСПУТЬЕ АГРЕССОРА. – К.: ЛОГОС УКРАИНА, 2016. – 432 с.

ТКАЧЕНКО В.
УКРАЇНА: В ПОШУКУ ІДЕНТИЧНОСТІ. – К.: ПОЛІТІЯ, 2018. – 500 с.

ТКАЧЕНКО В.
УКРАЇНА – РОСІЯ: НА СКОНІ «ПРОПАЩОГО ЧАСУ». – К.: ПОЛІТІЯ, 2018. – 482 с.

Політичні події в Україні 2013–2014 рр., початок воєнних дій посилили інтерес наукової спільноти до проблем внутрішнього

порядку українського суспільства, історичних взаємозв'язків України з сусідніми державами, особливо з Росією. Питання підбиття підсумків історичного розвитку нашої країни, геополітичного вибору, розвитку національної ідентичності як ніколи стали актуальними для Української держави на сучасному етапі. Її громадяни нещодавно зробили свій вибір на користь європейського шляху розвитку й від цього в найближчі десятиліття, а можливо й сотні років залежатиме вектор руху країни та суспільства. Тому наукові студії, що порушують цю проблематику, користуються неабияким попитом у широкого читацького загалу.

Цикл праць В.Ткаченка, пов'язаний спільною проблематикою, опубліковано у серії «Бібліотека АПН». Він присвячений проблемам ідентичності України та її взаєминам із Росією. Автор справедливо вважає цю суміжну державу постійним викликом, який потребує адекватної відповіді. Формування української національної ідентичності він розглядає як рівнозначну фактору національної безпеки.

Першу книгу – «Україна: quo vadis – куди йдемо?» – В.Ткаченко починає з аналізу ідентичності спротиву, розгляду бінарної опозиції «ми – вони» в період війни й миру. Він намагається знайти лінію вододілу, торкається питань боротьби за «київську спадщину», перипетій вестернізації країни, що знаходиться на культурному пограниччі в історичному процесі, тернистого шляху становлення української нації. Перший розділ цього тому є фактичним

вступом до всього чотиритомника, позаяк він порушує основні проблеми, які детально аналізуватимуться на сторінках решти книг.

В.Ткаченко поділяє думку вітчизняних дослідників, зокрема Г.Півторака, що під «давньоруським суспільством» слід розуміти не єдину українську народність, а «відносну спільність багатьох східнослов'янських етномовних груп в одній державі з єдиною офіційною ідеологією та релігією». Він вважає, що не варто плутати поняття давньоруська державність із відповідною народністю, яка не встигла сформуватися за доби існування Київської Русі. І, отже, виникнення трьох східнослов'янських народностей відбувалося не шляхом поділу давньоруської на три частини, а внаслідок об'єднання «кількох суміжних і близькоспоріднених груп східнослов'янських територіально-племінних об'єднань у компактні етнографічні масиви» (с.26).

Автор також зупиняється на різних діяннях сучасної російської влади, спрямованих на привласнення («приватизацію») історії давньої Русі (варто зазначити, що саме «давньої», а не «Давньої», як в автора), і навіть пов'язує їх із російською агресією проти України. В.Ткаченко аналізує різні акти та дії росіян у цьому напрямі, починаючи з указу президента Російської Федерації №267 «Про святкування 1150-річчя зародження російської державності» від 3 березня 2011 р., в якому точною відліку останньої кремлівські керівники зробили прихід до влади в Новгороді 862 р. Рюрика. У книзі згадується, що появі цього акта передувала «громадська ініціатива», у тому числі виступ російського кінорежисера М.Михалкова 18 вересня 2009 р. під час ювілейних урочистостей, присвячених 1150-річчю Великого Новгорода. У контексті поданої інформації війна, розв'язана Росією проти України, постає як спланований акт із тривалим періодом підготовки.

В.Ткаченко намагається простежити лінії вододілу між українцями та росіянами, вважаючи, що відправною точкою у формуванні різних світоглядів стала монголо-татарська навала. Вона знищила передумови «того культурного стилю, який міг скластися на Русі внаслідок розвитку традицій XI–XII ст.» (с.35). Із цим важко не погодитися. У праці акцентується увага, що Московське царство поєднало візантійське православне християнство зі структурою держави, створеної монголо-татарами. Православна церква в Московії забезпечувала ідеологічне оформлення експансіоністського курсу.

Із-поміж інших проблем, на які звертає увагу автор у своєму дослідженні, – питання модернізації, глобалізації, шляхів та роздоріжжя європейського вектору, небезпеки «веймаризації», реакції України на тоталітаризацію РФ, російську стратегію «глобального візантизму», «новий світовий безпорядок» тощо. У книзі акцентовано, що перебуваючи у ситуації історичного вибору, український народ повсякчас звертається до пережитого, позаяк особистий і національний вибір впливає на результат. Однак на відміну від минулого цей вибір різниться, оскільки в його перебіг включено весь світ. І результат може бути різним – починаючи від однієї глобальної структури до множини структур.

Попри загальний високий рівень аналітичності праці та використання широкого кола перевірених джерел, іноді В.Ткаченко, на нашу думку, оперує

не достатньо підтвердженою інформацією. Так, на с.39 наводяться статистичні дані про чисельний і національний склад Криму в середині XVII ст., узяті з праці О.Пріцака «Що таке історія України», згідно з якими населення півострова налічувало 187 тис. мусульман, 920 тис. (!) українців, 20 тис. євреїв, караїмів, вірмен, греків. Тобто загальна чисельність мешканців Криму становила 1 млн 127 тис. осіб, з яких українців – чотири п'ятих. Цей інформаційний сегмент змушує насторожитися й викликає кілька критичних зауважень, які хотілося б висловити. По-перше, виробничо-продуктивна база тодішнього Кримського ханства була малорозвиненою та забезпечити продуктами харчування (навіть за наявності привозного продовольства) таку величезну кількість людей було б занадто важко. Навіть на рубежі XIX–XX ст. населення Криму налічувало лише близько 550 тис. осіб. По-друге, кримські татари здійснювали набіги не тільки на українські, але й на російські землі, натомість росіяни чомусь неначе зникли. Складається враження, що В.Ткаченко, слідом за О.Пріцаком, під «українцями» бачить росіян і представників інших народів. Цей список сумнівів можна було б продовжувати.

Важко погодитися також і з тезою авторської післямови, що історичний вибір є насамперед моральним (с.397). На нашу думку, він більш світоглядний. Також не вельми коректне висловлювання, що раціональний науковий аналіз може зробити його більш осмисленим. Уважаємо, що точнішим є висловлювання «сприяти осмисленню історичного вибору».

Друга книга В.Ткаченка під промовистою назвою «Россия: беспутье агрессора» виділяється з-поміж інших праць циклу насамперед завдяки тому, що вона написана російською мовою. Очевидно, це зумовлюється тим, що автор призначав свій текст передусім для російськомовної аудиторії південних і східних регіонів нашої країни та для читацького загалу Росії. Мета книги – показати агресивну сутність «путінізму», його ідейні й соціальні корені, еволюцію російської державної системи від європейського вибору 1990-х рр. до «євразійства» III тисячоліття, маніпуляції зі згадками про «славне минуле» радянського періоду та російські «дискредитації» сучасних західних тенденцій розвитку. Розпочавши цю працю коротким аналізом російської агресії проти України, автор розглянув випробування українського суспільства Майданом, зупинився на ідеології «путінізму», котру він визначає як шовінізм пострадянського реваншу, зачепив питання діяльності впливових світових політичних гравців, сучасної геополітики. Також він розглянув різні способи ведення війни Росії проти України, зокрема інформаційні інтервенції та гібридну війну.

Автор вважає, що «російська держава-цивілізація» в теперішній час демонструє всі ознаки занепаду. Не будучи спроможним відповісти на виклики часу, однак намагаючись продовжити свою владу, російське керівництво переключує увагу суспільства на зовнішні загрози. Наслідком цього стало використання різних кліше («гегемонія США», «загроза НАТО», «українська хунта» та ін.). На думку В.Ткаченка, не можна не погодитися з твердженням Л.Шевцової, що «сам факт, що Кремль скинув Росію у воєнний час, уже говорить про те, що самодержавство знаходиться на стадії вичерпання ресурсів.

Власне, Кремль активно зайнявся державним суїцидом, активізувавши соціальні сили архаїки і прискоривши процес деградації» (с.426). Можна погоджуватися або не погоджуватися з цим твердженням, проте воно має право на існування.

Досліджуючи агресивний курс російської влади, В.Ткаченко торкається й релігійного чинника російсько-української війни. Приміром, він згадує про проголошену патріархом Кирилом (Гундяєвим) нібито новітню фазу протиборства між православ'ям та уніатством. Згідно з нею, «уніати й розкольники, узявши в руки зброю, під виглядом антитерористичної операції почали здійснювати пряму агресію проти духовенства канонічної Української православної церкви на сході країни» (с.407). Такі фрагменти, що зачіпають різні аспекти, не лише політичні або воєнні, а й економічні, культурні, релігійні, дозволяють із різних боків зрозуміти історичні процеси, а в даному випадку – мотивацію агресора, його цілі та виправдання щодо розв'язання війни тощо.

У третьому томі – «Україна: в пошуку ідентичності» – проаналізовано особливості самоідентифікації нашої країни в період президентства В.Ющенка (2004–2009 рр.), коли здійснювалися спроби розбудови громадянського суспільства, більшість з яких унаслідок кризи «помаранчевого міфу», низки помилок влади виявилися недієздатними й у суспільстві виник потяг до «сильної руки». Автор розглядає питання філософії історичного дискурсу та переформатування історичної пам'яті, зупиняється на проблемі розколотості українського суспільства, частина якого світоглядно та політично орієнтована на Захід, а частина – на Схід. Значну увагу присвячено реакції українського суспільства на виклики часу. В.Ткаченко порушує питання взаємозв'язку ідентичності й суспільної безпеки, непротих відносин «влада – народ», соціального капіталу України. Окреме місце приділено розгляду проблеми як теперішнє сучасне може вплинути на майбутнє, де автор зупиняється на можливих негативних наслідках лібералізації, реванші консерватизму і знову, уже в іншому контексті, повертається до питань суспільної безпеки.

Доволі часто у цій книзі висвітлюються питання історії, зокрема історичні витоки феномену малоросійства, російського державного шовінізму. Акцентується увага на тому, що в Російській імперії українська старшина як політична група репрезентувала не колоніально поневолений народ, а власне імперський, і тому ідеологію малоросійства не варто розглядати як «вроджений прояв сервілізму». З окремими аспектами цієї тези важко погодитися. Приміром із тим, що «українська старшина як політичний клас представляла собою власне імперський народ» (с.132). На нашу думку, колоніальне поневолення якогось народу зовсім не означає, що представники місцевого нобілітету перестають ним бути, зокрема згадаємо становище індійських раджив у роки британського панування в Індії, які у своїх руках зосереджували чималі багатства і владу (хоча й обмежену) на місцевому рівні. Подібних прикладів можна навести чимало.

Цікавий в історичному плані аналіз, зроблений В.Ткаченком, стосовно становлення російської самосвідомості щодо України. Тут свої власні

думки він переважно висловлює через критичний огляд праці О.Міллера «Украинский вопрос» в политике властей и русском общественном мнении (вторая половина XIX в.)). Попри те, що останній представляє російські інтереси, його окремі твердження цікаві. Так, він вважає, що невдача великого російського проекту, який реалізовувався в імперії Романових, пов'язана з «об'єктивною обмеженістю російського асиміляторського потенціалу, із нездатністю держави й прибічників загальноросійського проекту в суспільстві скоординувати свої зусилля, мобілізувати наявні можливості для його реалізації і для відстоювання уже досягнутого від виклику з боку конкуруючого українського проекту» (с.144). В.Ткаченко під враженням від цієї розвідки стверджує, що у сучасних умовах в Україні, коли відбувається протистояння українського й російського «проектів» (що нав'язується певними політичними силами), варто дослухатися до аналізу та висновків О.Міллера для коригування стратегії національного будівництва, звичайно, у позитивному для українського національного розвитку сенсі.

У праці «Україна – Росія: на сконі “пропащого часу”» В.Ткаченко знову повертається до процесу формування української ідентичності, тепер уже переважно у протистоянні стратегії «російського світу». Термін «пропащий час» означає перебування українських територій під владою Москви й був запозичений у М.Драгоманова. Автор вважає ідеологію «старшобратства» російського народу вагомим гальмом України на шляху до європейського просвітництва та демократії. У цій книзі порушено низку нових проблем і певною мірою продовжено розгляд тих, що були висвітлені в попередніх. Серед розглянутих питань аналіз перебування України у зоні подвійної периферії, криза мультикультуралізму, проблема єдності українського суспільства, осмислення історичного досвіду, явище «внутрішньої колонізації» в російсько-українських відносинах та їх асиметричність, випробування Майданом, синдром жертви й ката, боротьба за давньоруську спадщину, відродження геополітичних стратегій, російські рефлексії про агресію. Автор також порушує питання апології політики, залежність проблеми ідентичності та безпеки України, провал російських ілюзій та прощання з ними. Попри думку В.Ткаченка, що наша країна проходить шлях від держави приватизованої до держави правової, він не вважає, що цілі можна досягнути повністю.

Із-поміж окремих вад цієї книги привертає увагу те, що назви деяких розділів і параграфів, маючи гучні, а іноді навіть поетичні назви, не завжди відображають заявлений зміст. Приміром, параграф 5.1 називається «Історіографія пам'яті» – і складається з кількох сторінок, а в більшій частині цього підрозділу розглядаються окремі думки Т.Адорно, зокрема питання про просочування націонал-соціалізму в демократію. Власне кажучи, загальна історіографія пам'яті як така тут практично відсутня.

Іноді у цьому томі трапляються не вельми вдалі формулювання, які можуть викликати у читача додаткові питання. Приміром, на с.128 автор згадує УНР часів Директорії, ЗУНР і Кубань у роки керівництва нею Крайовою радою. І тут же пише, що «всі три республіки були повалені рукою великодержавної денікінщини» (с.35). Зрозуміло, що терміном «великодержавна

денікінщина» автор хотів позначити політику великодержавності загалом (російську, польську, радянську), однак у багатьох читачів може виникнути думка, що причиною знищення цих республік стала денікінська армія.

На с.479 В.Ткаченко ставить питання про рушійні сили революційних перетворень. Логічно здавалося, що автор розповість читачеві саме про них. Однак далі йдеться про те, що революційні перетворення здійснюються під час війни, їх звершує стара еліта, дія відбувається в парламентсько-президентській республіці з розділеними гілками влади й реалізуються вони під контролем Заходу.

Основною вадою розглянутого нами циклу праць є те, що окремі ідеї й сюжети повторюються в різних книгах. Можливо, причиною цього стало те, що кістяком деяких із них виявився матеріал раніше опублікованих статей автора. Загалом же масштабні інтелектуальні студії В.Ткаченка справляють позитивне враження та заслуговують схвальної оцінки. Вони виявилися на часі, позаяк висвітлюють чимало актуальних проблем розвитку українського й російського народів, непростих стосунків між ними в різні історичні періоди та особливо нині. Зрештою можна констатувати, що вони дають частково відповідь на запитання, що програв і виграв український народ у цих стосунках та яку позицію Україна має займати стосовно Росії в майбутньому, щоб уникнути різних негативів із боку «старшобратства», котре може існувати лише у формі колоніального поневолення для українського народу. Важливо, щоб таке видання мало більші тиражі.

Віктор Даниленко (Київ)
Петро Бондарчук (Київ)